
РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 811.161.2'28(477.8)

DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.287-296

Наталія Коваленко

*ORCID 0000-0002-7810-1982,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НАЗВИ ЧАСТИНИ ВІД ЦІЛОГО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено особливості вживання і просторове поширення лексем на позначення частини від цілого, їхніх варіантів (фонетичних, словотвірних, лексичних), а також фразеологізмів із такими компонентами. Фразеологізми з діалектними компонентами кодують загальні уявлення людини, її здатність щось характеризувати чи оцінювати.

Ключові слова: лексика, фразеологічна одиниця, літературна мова, діалектне мовлення, словник, морфологія.

Постановка проблеми. Українські говірки – одна з форм існування української національної мови й водночас – генетична база літературного стандарту. На сьогодні залишаються актуальними проблеми функціонування лексики, зокрема діалектної, морфологічних явищ, різноманітність мотивів номінації, впливи говорів та інших мов. Ґрунтового вивчення потребує сучасний стан іменникової системи, тенденції розвитку, а також діахронічні дослідження.

І.Г. Матвіяс зазначав, що «всі сучасні морфологічні форми української літературної мови базуються на відповідних формах, що вживаються в говорах» [14, с.65]. Аналізуючи сучасний стан досліджень морфології діалектного мовлення, П.Ю. Гриценко зауважує, що «необхідні нові діалектні матеріали морфологічного рівня. Без цього не можна досягти поступу в цій галузі науки.

Ці матеріали мають бути зібрані на основі сучасних уявлень про мову, сучасних досягнень мовознавчої науки» [4, с.4].

Отже, сьогодні українська діалектологія потребує дослідження морфології в опорі як на свідчення регіональних словників, так і збіроч діалектних текстів.

Попри наявність монографій, дисертаційних досліджень, невеликих розвідок із питань особливостей функціонування іменників, все ж поза увагою залишилася проблема номінації частини від цілого в літературному та говірковому мовленні.

Використання діалектних текстів – значних за обсягом, спеціально записаних – уможливило системне дослідження граматики говірки, аналіз специфіки функціонування елементів граматичної структури.

Аналіз граматики окремої говірки на підставі текстів і словників може виявити як нефіксовані раніше граматичні форми, так і відсутність сподіваних форм та частоту виявлення різних граматичних форм. Водночас діалектний текст – це реальна форма існування мови, на основі якої можна дослідити проблему функціонування лексем загалом і в складі сталих виразів зокрема. Зазначимо, що «створення діалектного тексту – це миттєвистий, неповторюваний акт мовотворчості діалектоносія, у якому природно реалізовано у лінійній послідовності доступні й актуальні для цього мікросоціуму мовні засоби передачі повідомлення, змісту» [3, с.12].

В українській діалектології відомі дослідження лексики Г.Л. Аркушина, С.П. Бевзенка, П.Ю. Гриценка, І.Г. Матвіяса та ін. Відомості про граматичні риси українських говірок узагальнено відбивають синтетичні праці Ф.Т. Жилка, С.П. Бевзенка, І.Г. Матвіяса та ін.

Опису говірок зокрема південно-західного наріччя присвячені дослідження Л.П. Бови, М.Л. Перетятко (волинські говірки), П.І. Приступи, Г.Ф. Шила (наддністрянські говірки), В.І. Добоша, П.М. Лизанця, П.П. Чучки (закарпатські говірки), Я.О. Пури, Д.Г. Бандрівського (бойківські говірки), А.Д. Очеретного, Л.С. Терешко, Т.Г. Шевченка (подільські говірки).

В.В. Німчук, досліджуючи словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках, описав ізольовану форму знахідного відмінка іменників у прислівниках *крых^лту*, *крых^лтицу*, *крых^лтичку*, *крехту* на позначення 'дуже мало, трошечки' [19].

Аналізуючи іменний словотвір говірок Західного Полісся, Г.Л. Аркушин виділив словотвірні типи, визначив їхню продуктивність та інвентар словотворчих засобів, виявив відповідники до західнополіських словотвірних типів в інших українських діалектах та слов'янських мовах [1]. Зокрема знаходимо словотвірний аналіз іменників на позначення назв частин від цілого, здебільшого це назви шматка продукту харчування (хліб, сало) або тканини, дерева та ін. Визначено, наприклад: високопродуктивний тип назв конкретних предметів: *кава^л'ах* 'шматок чого-небудь' [1, с.51]; малопродуктивний тип західнополіських предметних назв *латиш* 'шматок тканини' [1, с.100], *пілка* 'шматок полотна' [1, с.118]; єдиний дериват із уніфіксом *омн'ік-(а)* || *ало^{мн}'іка*, *пала^{мн}'іка* 'палиця; шматок дерева'; продуктивний тип предметних назв із відтінком зменшеності: *крайчик*, *ц'ілушка*, *ц'ілушок*, *скрайець*, *поцилбівник*, *шкарабушка*, *пацилуйчик*, *икорбух* 'перший шматок паляниці', *сушюк* 'перший відрізаний шматок паляниці', *дерун* || *те^ртун*, *маз'ун* 'шматок сала' [1, с.145].

Мета дослідження – проаналізувати специфіку номінацій частини від цілого в українській літературній мові та діалектному мовленні, виявити варіанти, семантичні відтінки, особливості вживання у фразеологічних одиницях.

Виклад основного матеріалу. *Шматок*, за словником української літературної мови, – це:

- 1) частина, відділена, відбита, відрізана і т. ін. від чогось; кусок; частина чогось істивного; також у сполученні зі словом *хліб*, перен., розм. їжа як засіб існування; одна одиниця чого-небудь виготовленого штучно (*шматок мила*);
- 2) взагалі окрема частина чого-небудь (ділянка якоїсь поверхні, простору і т. ін.);
- 3) відрізана або відірвана частина тканини, паперу, шкіри і т. ін.;
- 4) *перен.* уривок, частина чогось (розмови, пісні, твору і т. ін.).

Зауважено також на образному вживанні лексеми та в складі порівнянь [27, т.11, с.499]. У лексичному складі української мови XIX ст. зафіксовано *шматок* зі значеннями:

- 1) кусок;
- 2) часть отари овец, соть въ 5-6; зменшене – *шматочок* [24, т.4, с.506].

У сучасному західноподільському говірковому мовленні фіксуємо вживання лексеми *шматок*, хоч у складі фразеологічних одиниць вона не трапляється, наприклад: *П'ісл'а школи ўс'і хлопц'і поїхали пе^рев'ірати^с'а йак допри^зцїуни^к'їу ў Каміанец' / тоди на ком'їс'їту // ўс'їх пе^рев'іру^{ли} / ўс'ї здорів'ї / а ў него обидів'ї половини / тако от лехк'ї / то осево на отако'в ім **шматку** ў него чисто задрапан'ї / тубиркул'оз* (смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [8, т.2, с.166]. У східнословобжанських говірках виокремлено варіант *шматень* на позначення великого шматка [26, с.398].

Лексема *шматок* трапляється в складі фразеологізмів української літературної мови на позначення:

- 1) негативних психологічних переживань людини, наприклад: *серце (душа) розривається (розірветься і т. ін.) на шматки; серце (душу) на шматки рвати (розривати, краяти і т. ін.); душа (серце) рветься на шматки; шматок у горло не йде (не йшов, не піде, не лізе) кому; поперек горла (руба в горлі) стає (стане) шматок хліба* кому ‘у кого-небудь зовсім не було, немає, не буде бажання їсти’ [27, т.11, с.499];
- 2) зі словом *хліб*, коли йдеться загалом про їжу як засіб існування людини, наприклад: *шматок хліба [насущного]; насущний шматок* [27, т.5, с.210]; *заробляти [на] шматок хліба* [27, т.11, с.78];
- 3) про важку працю заради існування йдеться у виразі *черствий (важкий) шматок* [27, т.11, с.499];
- 4) вчинки людини: *ділитися (поділитися) шматком хліба* ‘віддавати кому-небудь частину своїх істивних припасів, харчів’ [Там само]; *уривати (урвати) такий (ласий) шматок* ‘добувати щось краще чи більше, ніж в інших’ Там само]; *розривати (розірвати) на шматки* звертатися до кого-небудь з проханнями, дорученнями і т. ін., не даючи й хвилини спокою [27, т.8, с.790].

Серед уміло вжитих у спілкуванні фразеологізмів, що концентрують головну думку і, як правило, не потребують уточнень і роз'яснень, вирізняємо такі, що збігаються з кодифікованими у словнику літературної мови.

Зазначимо, що аналізовані джерела допомагають виявити явища стирання чи збереження говіркових рис, зокрема важливо з'ясувати їхню стійкість на фразеологічному та лексичному рівнях. На прикладі фраземи *схопити шматок неба* ‘залишитися ні з чим’ [29, с.539] спостерігаємо, що в східнословобжанському діалектному мовленні побутує лексема *шматень*, а в сталих виразах трапляється *шматок*, що не властиве цьому ареалу.

В українській літературній мові *шмат*¹ – те саме, що *шматок*, *шмат*² – прислівник у розмовному мовленні на позначення великої кількості; багато [27, т.11, с.498]. Етимологію слова *шмат* (частина чогось; кусок) визначено як видозмінене запозичення ^[1]німецької мови (можливо, за посередництвом польської) [Schnat(e)] (< див.^[2](пізніє) snatta) «відрізок (чогось); молодий зрізаний пагін; просіка, межа» [6, т.6, с.445]. Лексеми зафіксовано також у «Словарі української мови» Б. Грінченка з двома значеннями: I. Шмат, та, м. Кусь. Ум. Шматок. II. Шмат, нар. Много, большое количество [24, т.4, с.505-506]. І. Огієнко зазначає на частому вживанні лексеми *шмат* зі значенням ‘багато’ в західній частині України і пояснює це впливом польської мови [21, с.466].

Зі значенням ‘шматок’ лексема вживається у фразеологізмі *з паршивої віви хоч шерсті шмат* ‘хоч яка-небудь користь від когось, чогось’ [27, т.11, с.445].

У записах сучасних говірок спостерігаємо вживання лексеми *шмат* як прислівника, наприклад: у західнополіських говірках – *шмат* ‘багато’ (*Іа майу шмат л’іт. Пол’а шмат було*) [2, т.2, с.270]; подільських – *на ґрунті є шмат ґрушок* [16, с.447].

У словнику, який репрезентує галицький мовний простір, *шмат* подає лише у складі сталої одиниці *шмат часу* зі значенням ‘тривалий час’, варіант – *кавалок часу* [11, с.792]. На території побутовання середньонадніпрянських говірок вживають вираз *за шмат кішки – с’ім верст п’ішки*, коли йдеться про людину, яка готова за щось мізерне долати велику відстань [13, с.242].

Кусень, за академічним словником української мови, має ремарку розмовне й означає:

- 1) те саме, що кусок;
- 2) одиниця чого-небудь, порізаного на частини; вживається у порівняннях [27, т.4, с.415].

В «Українському стилістичному словнику» І. Огієнко фіксує номінації *кусень* і *кусок* «на Великій Україні», зауважуючи на варіанті в Галичині *кусник*, рідше – *кусень* з ілюстрацією за твором І. Франка – *добрий кусень хліба* [21, с.203].

Фразеологічний словник української мови фіксує варіанти *кусень*, *кусок*, *шматок хліба* [31, с.966]. У виразі *кусень хліба* (те саме, що *кусок хліба*) друге значення підтверджено вживанням фонетичного діалектизму *кусинь* у говірках центральної Бойківщини – *відрізаний ножем кусок хліба* [17, с.248].

Перше значення підтверджено в говірках Бойківщини та Західного Полісся: *кусень*, *кусен’*, *кусник* ‘шматок’ [22, т.1, с.398]; *кусень [кусен’]* ‘шматок чого-небудь’ (*Кусен’ мн’аса собакови к’інув*), а *кусінчик [кус’і’нчик]* – зменшене до *кусень* (*Уз’ау с собоюу кус’і’нчик сала*) [2, с.224]. У гуцульських говірках *кусак* – огризок, недоїдений фрукт; окрім того, зафіксовано *кусень*, *кусок* = *кус*; *кусник* – *кусок*, *шматок* [23, с.90].

Зазначимо, що у словнику української мови XIX ст. *кусень* – 1) кусок (*Відвалив криги кусень оттакий завбільшки*. Харьк. у.); 2) сильно вистриженне місце (*Обстриг так, що скрізь по тлові видно кусні*. Лебед. у.). За джерелами подільського говору, зокрема Уманщини, зафіксовано фонетичний варіант *кусінь* – *Се мій кусінь, не їж, а то будеш на тім світі кусатися*. Уман. у. [24, т.3, с.332]. На Буковині кажуть *кусак*, *куцак* – згрубілі назви зі значенням ‘шмат, кусень’, коли йдеться про сало, копчене м’ясо. На позначення надкушеного шматка (хліба, сала) там вживають *кусинь*, *кусінь* [25, с.243-244], а на Одещині окремо вживають назву на позначення недоїденого шматка хліба – *кусанік* [18, с.111].

Якщо в західнополіських говірках *кусінь [кус’і’н’]* – це залишений кусочок чого-небудь істивного [2, т.1, с.272], то на Поділлі так називають тільки недоїдений шматок хліба (*Не лишай на столі куснів*) [16, с. 221].

Кусок – 1) частина, відділена, відбита і т. ін. від чого-небудь; шматок // Частина чогось істівного; перен., розм. про їжу як засіб існування; 2) взагалі частина чого-небудь. 3. Відріз певного розміру (про тканину і т. ін.) [27, т.4, с.416]. У Словнику Б. Грінченка теж зафіксовано лексему *кусок*; прикметно, що ілюстрації укладач використав із записів прислів'їв і приказок Матвія Номиса: *Бог дав роток, дасть і кусок*. Ном. 75. Ум. *Кусочок*. *Кусочок з воловий носочок та м'якушки з шапку*. Ном. № 12219 [24, т.2, с.332].

У сучасному живому діалектному мовленні на території Західного Поділля вживають *кусок*: *думаю що їе 'тойе мило // бо не^е було чи н'рати / но ва'рили мило і так н'рали / висти'гало / 'р'ізали їо'го на куски і так ст'ірали* (с. Лошківці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) [8, т.1, с.410].

У фразеологічних одиницях компонент *кусок* вживають здебільшого на позначення стану чи поведінки людини, а також, коли йдеться про їжу, необхідну для життя, наприклад: *відривати кусок від (од) рота* – відмовляти собі у найнеобхіднішому заради когось, чого-небудь; *кусок в горло не лізе (не полізе)* – про стан, коли людина не може їсти з якоїсь причини; *кусок хліба* – необхідне для прожитку, існування; *ласий кусок (шматок, шматочок, кусочок)* – про когось-небудь принадного, щось спокусиве [24, т.4, с.449]. У східнословобжанських і степових говірках Донбасу вживають фразеологізми з цим компонентом для характеристики зовнішності та рис характеру людини, наприклад: *кусок сала з маслом* 'дуже товстий', *кусок хліба не з їсть хто* 'хто-небудь сором'язливий' [29, с.296]; носії говірок Волині про бідну, матеріально незабезпечену людину кажуть *жадний (д) куска хліба* [7, с.62]. На території Поділля вживають *ні куска в роті* на позначення 'голодувати' [9, с.182]; у волинських говірках – *кусок в горлі застрягне* 'шкодувати щось для когось' [7, с.87], *сім верст пішки за кусок кишки* 'невигідно' [7, с.153].

За текстами говіркового мовлення спостерігаємо, що частовживаним є вживання сталого виразу *кусок хліба* саме в значенні найнеобхіднішого для людини для фізичного існування, наприклад, у надністрянських говірках: *їїздили л'уди на зароб'ітки ї со'с'ідн'і облас'т'а / бо ї нас не^е було куска хл'їба / ї кол'госп'і не^е пла'тили / при'возили пше^ениц'у а так їже заїїе'зали кол'госп'і то'ди не^е пла'тили ї нас / аж п'їзн'їше рахували трудоодн'ї / а на т'ї трудоодн'ї не^е пла'тили* (с. Заставці Монастириського р-ну Тернопільської обл.) [8, т.1, с.194].

Кусник у літературній мові – зменшене до *кусень* [27, т.4, с.416]; за словником Б. Грінченка, *кусник* – кусок [24, т.2, с.332].

У говірковому мовленні мешканців Західного Поділля спостережено вживання лексеми *кусник*: *їа з братом 'насли худобу // воз'меш ї то 'поле^е кусник'к хл'їба і їсе на 'ц'їлн'ї ден' // п'лаче'м / бо хоче'мо їїсти / а'ле до'дому н'їх'то не^е думає їти* (с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну) [8, т.2, с.268]. Більш поширена вона в гуцульських говірках, що засвідчує словник: *кусник*, *кусень* – частина, шматок [11, с.403]. Носії говірок східної Слобожанщини на великий шматок чого-небудь кажуть *кусман* [26, с.187].

У фразеології української мови *кусник хліба*, шматок хліба вживають для номінації того, що має важливе життєве значення, украй необхідне [24, т.4, с.416].

За літературним стандартом, *кавалок* – розмовне, те саме, що шматок; зменшені назви *кавалочок*, *кавальчик* [24, т.4, с.66]; в етимологічному словнику подано ряд варіантів, зокрема: *кавал* «шматок, частина», *кавалок* «великий^[1] шматок (істівного)», *кавалка* «грудка^[1] гною» – давнє запозичення з німецької^[1] мови [6, т.2, с.334]. Зауважимо на конкретизованому значенні лексеми *кавалок* – йдеться про істівне.

У словнику XIX ст. описано лексему *кавал* як «кусок, часть», а варіанти *кавалець*, *кавалок*, *кавальчик* подано як зменшені назви. Прикметно, що ілюстраціями слугують прислів'я та приказки зі збірок Матвія Номиса та П. Чубинського: *за кавалок кишки сім миль пішки*. Ном. Лі 6473. *Треба працювати, щоб кавалок хліба мати*. Чуб. І. 147 [24, т.2, с.204]. Окрім того, зафіксовано кавелок зі значеннями 'кавалок' та 'комоць, безформенний кусок' [24, т.2, с.204]. Номінації *кавалок* та *кусок* подано і в словнику І. Огієнка зі значенням 'кусок' і фіксацією рідковживаного *кусник* [20, с.43, 49].

Збігається перше значення лексеми *кавалок* як шматка, частини від цілого (*кавалок* яблука, сала, ґрунту тощо) у буковинських, подільських говірках, але на Чернівецьчині зафіксовано номінацію 2. рідк. Відрізок часу, шляху, певний об'єм роботи [25, с.180], а на Поділлі – це шматок глини [16, с. 181]. У гуцульських говірках *кавалок* – це кусень; шматок будь-чого (хліба, сала, поля), а *кавалічок* (*кавалочок*, *кавальчік*) – зменш. до *кавалок*) [10, с. 88]. Укладачі матеріалів до словника гуцульських говірок деталізують значення лексеми, вказуючи на «ствісність»: *кавалок* (*кавальчик*) – кусок; шматок (м'яса, сала, хліба) [23, с.74]. Західнополіські говірки вирізняються вживанням лексеми у двох значеннях: *кавалок* – 1. Шматок чого-небудь. 2. Переносне, лайливе, а на позначення великого шматка чого-небудь виокремлено назви *кавалюх* і *кавалях* [2, с.203].

У словнику, що репрезентує галицький мовний простір, описано більше значень: *кавалок* – 1. Шматок, частина, уривок, фрагмент, кавалець, кавал, кусень, кусник. 2. Тисяча (грошових одиниць). 3. Витівка, жарт [11, с.335]. Третє значення виявлено на основі фразеологічних одиниць, наприклад: *голодні кавалки* 'брехня, неправда, вигадка'; *масні кавалки* 'непристойні жарти'; *показувати кавалки* 'пустувати, жартувати' [11, с.335].

Елементом говіркового лексикону також є *кавальчик*: у Галичині – 1) шматочок, 2) незначна кількість, трохи [11, с.336]; на Буковині – *кавальчик* – зменшене до *кавалок* [25, с.180].

Засвідчено вживання описаних лексем у складі фразеологічних одиниць, зокрема: у буковинських говірках – *відколоти кавальчик* 'одержати велику вигоду (вигідно одружитись, влаштуватись на роботу)' [25, с.180] *відколоти кавальчик* [15, IV, с.5]; *відколоти кавалок* (*кавальчик*) 'отримати вигоду, вигідно одружитися' [30, с.56]; у гуцульських – *добрий як похалок хліба* 'дуже добрий' [5, с.621]. Спостерігаємо ознаки енантіосемії, коли на позначення великої вигоди використано зменшено-пестливу форму *кавальчик*, що додає емоційно-експресивного забарвлення висловленню.

На протигагу середньонадніпрянському за *шмат кишки* – *с'ім верст п'ішки* в гуцульських говірках зафіксовано компонент *кавалок*: *за кавалок кишки* – *сім миль пішки* 'про жадібність, захланність' [12, с.170].

Лексему *буката* словник української мови не фіксує, а етимологію слова пояснюють так: *букат* «кусок, скибка» (*буката*, *боката*); *буката* «хлібина, булка»; *букатка*^[SEP] «чорний хліб; кусок, скибка; кусок м'яса; бурлацька пайка; хліб(ина) – давнє запозичення зі східнороманських мов; румунське *bucată* «шматок, грудка, клопот, скибка, штука» походить від латинського **buccata*^[SEP] пов'язаного з *bucca* «надута щока; ^[SEP](вульг.) рот»; шматок (у роті)» [6, т.1, с.285]. Запозичення з румунської мови виявляємо в буковинських говірках, наприклад: *буката* – 1. Шматок. 2. Відрізок шляху, певний об'єм роботи тощо [26, с.41]; бойківських – *буката* 'грудка' (снігу, сиру, масла та ін.) [22, с.74]; гуцульських – *буката*, *букатка*, *кусак* 'шматок, кусок будь-чого' [5, с.30], за іншими джерелами – *букат* 'великий шмат' (сиру) [23, с.18].

Лексема *буката* трапляється не тільки в текстах живого мовлення носіїв говору, але й у складі фразеологізмів, наприклад: *де гною лопата, там хліба буката* [28, с. 91]; *в кожні хаті по букаті* [25, с. 41].

Висновки. Отже, словники та тексти діалектного мовлення мають цінну інформативність для діахронних досліджень як літературної, так і діалектної лексики та фразеології, їхньої стійкості чи тимчасовості побутування, опису шляхів розвитку української мови на багатьох рівнях.

Назви частини від цілого вирізняються локальним вживанням, мають чисельні варіанти на різних рівнях (*кусок, кусень, кусинь, кусник, кусак, кавальчик, кавал, кавалок, шматок, шмат, букат, буката*), засвідчують вибіркоче вживання у складі сталих виразів, когнітивні процеси, що пов'язують значення вільного словосполучення з фразеологічним, слугують джерелом для визначення асоціативних, етнолінгвістичних і культурних основ.

Сучасна емпірична база діалектних текстів, словники лексики та фраземіки літературної мови та говіркового мовлення різних століть дозволять надалі з'ясувати питання: чи збігаються ареали побутування лексем і фразеологізмів із такими компонентами, чи відомі деякі номінації поза межами фразеологізму на території його вживання, чи діалектні особливості (фонетичні, морфологічні) однаково виявляються у зв'язному говірковому тексті та у сталих виразах, що лише відтворюються у мовленні.

Список використаних джерел і літератури:

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2004. 540 с.
2. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. Луцьк, 2000.
3. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ. *Збірник лінгвістичних праць*. Ізмаїл, 2000. С. 9-15.
4. Гриценко П.Ю. Тексти як джерело дослідження чорнобильських говірок. *Говірки Чорнобильської зони. Тексти*. Київ, 1996. С. 7-19.
5. Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дідик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с.
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1982-2012.
7. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології. Острог; Рівне, 2013. 192 с.
8. Коваленко Н.Д. Західнополіські та суміжні говірки. *Тексти у 2-х т.* Кам'янець-Подільський, 2020. 1050 с.
9. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський, 2019. 412 с.
10. Короткий словник гуцульських говірок / за ред. Я. Закревської. Львів, 1997. 232 с.
11. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дідик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 896 с.
12. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.
13. Лонська Л. Народна фразеологія як елемент збереження етнокультури. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*: зб. наук. праць. Умань, 2011. Вип. 1. С. 240-249.
14. Матвіяс І.Г. Діалектна основа словозміни в українській мові. *Мовознавство*. 2006. № 5. С. 52-65.
15. Матеріали до словника буковинських говірок / редкол.: Ю.О. Карпенко, К.М. Лук'янюк та ін. Чернівці, 1971-1979. Вип. 1-6.

16. Матеріали до словника подільського говору / упор. І.В. Гороф'янюк. Вінниця, 2021. 461 с.
17. Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь, 2013. 602 с.
18. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської обл. Одеса, 1958. 79 с.
19. Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках. *Праці XII республіканської діалектологічної наради*. Київ, 1971. С. 263-273.
20. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних. Нью-Йорк, 1973. 154 с.
21. Огієнко І. Український стилістичний словник. 2-е вид. Вінніпег, 1978. 496 с.
22. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: [у 2 ч.]. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1: А-Н. 1984. 494 с. Ч. 2: О-Я. 1984. 514 с.
23. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2005. 266 с.
24. Словарь української мови [упорядкував з додатками власного матеріалу Борис Грінченко]: у 4-х т. Київ, 1907-1909.
25. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
26. Словник українських східнословобжанських говірок / за заг. ред. К.Д. Глуховцевої, В.В. Леснової. Київ, 2021. 407 с.
27. Словник української мови / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. I-XI.
28. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Ч. 2. Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці, 2007. 704 с.
29. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобжанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2013. 552 с.
30. Фразеологізми та паремії Чернівеччини: матеріали до словника / Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 2017. 352 с.
31. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ, 1999. 980 с.

References:

1. Arkushyn, H.L. (2004). Imennyi slovotvir zakhidnopoliskoho hovoru [Nominal word formation of the West Polissia dialect]: dys... d-ra filol. nauk: 10.02.01. Lutsk. [in Ukr.].
2. Arkushyn, H.L. (2000). Slovyk zakhidnopoliskyykh hovirok [Dictionary of the West Polissia dialects]. Lutsk. [in Ukr.].
3. Hrytsenko, P. Yu. (2000). Tekst yak prostir vyjavu dialektykh yavyslych [Text as a space of dialect phenomena manifestation]. *Zbirnyk lnhvistychnykh prats [Collection of scientific papers]*. Izmail. S. 9-15. [in Ukr.].
4. Hrytsenko, P. Yu. (1996). Teksty yak dzherelo doslidzhennia chornobyls'kykh hovirok [Text as a source for the study of Chernobyl dialects]. *Hovirky Chornobyl'skoi zony. Teksty [Dialects of the Chernobyl zone. Texts]*. Kyiv. S. 7-19. [in Ukr.].
5. Hutsulski svity. Leksykon [Hutsul Worlds. Lexicon] (2013) / N., Khobzei, T., Yastrem'ska, O., Simovych, H., Didyk-Meush. Lviv. [in Ukr.].
6. Etymolohichnyi slovyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. (1982-2012). Kyiv. [in Ukr.].
7. Kirilkova, N.V. (2013). Slovyk volynskoi frazeolohii [Dictionary of Volyn phraseology]. Ostroh; Rivne. [in Ukr.].

8. Kovalenko, N.D. (2020). Zakhidnopodilski ta sumizhni hovirky. Teksty u 2-kh t. [West Podillia and adjacent dialects. Texts in two volumes]. Kamianets-Podilskiy. [in Ukr.].
9. Kovalenko, N.D. (2019). Frazeolohichnyi slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovirok [Phraseological dictionary of Podillia and adjacent dialects]. Kamianets-Podilskiy. [in Ukr.].
10. Korotkyi slovnyk hutsulskykh hovirok [Short dictionary of Hutsul dialects] (1997) / za red. Ya. Zakrevskoi. Lviv. (in Ukr.).
11. Leksykon lvivskyyi: povazhno i na zhart [Lviv Vocabulary: Seriously and in jest] (2009) / N., Khobzei, O., Simovych, T., Yastremska, H., Didyk-Meush. Lviv. [in Ukr.].
12. Lesiuk, M.P. (2008). Movnyi svit suchasnoho halytskoho sela (Kovalivka Kolomyiskoho raionu) [Language world of modern Halychyna village (Kovalivka of Kolomyia district)]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. [in Ukr.].
13. Lonska, L. (2011). Narodna frazeolohiia yak element zberezhenia etnokultury [Folk phraseology as an element of preserving ethno-culture]. *Filolohichnyi visnyk Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny* [Philological Bulletin of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University]. Uman. Vyp. 1. S. 240-249. [in Ukr.].
14. Matviias, I.H. (2006). Dialektna osnova slovozminy v ukrainskii movi [Dialect basis of word change in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo* [Linguistics]. Vyp. 5. S. 52-65. [in Ukr.].
15. Materialy do slovnyka bukovynskykh hovirok [Materials for the dictionary of Bukovyna dialects] (1971-1979) / redkol.: Karpenko, Yu. O., Lukianiuk, K.M. ta in. Chernivtsi. Vyp. 1-6. [in Ukr.].
16. Materialy do slovnyka podilskoho hovoru [Materials for the dictionary of Podillia dialect] (2021) / upor. Horofianiuk, I.V. Vinnytsia. [in Ukr.].
17. Matiiv, M.D. (2013). Slovnyk hovirok tsentralnoi Boikivshchyny [Dictionary of dialects of the central Boiko region]. Kyiv; Simferopol. [in Ukr.].
18. Moskalenko, A.A. (1958). Slovnyk dialektyzmiv ukrainskykh hovirok Odeskoi obl. [Dictionary of dialectisms of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa: Odes. derzh. in-t im.K.D. Ushynskoho. [in Ukr.].
19. Nimchuk, V.V. (1971). Clovotvir pryslivnykiv imennykovoho (bez pryimennykiv) pokhodzhennia v zakarpatskykh hovirkakh [Word formation of adverbs of noun origin (without prepositions) in Transcarpathian dialects]. *Pratsi XII respublikanskoj dialektolohichnoi narady* [Proceedings of the XII Republican Dialectological Meeting]. Kyiv. [in Ukr.].
20. Ohienko, I. (1973). Slovnyk sliv, u literaturnii movi ne vzhivanykh [Dictionary of words, not used in the literary language]. Niu-York. [in Ukr.].
21. Ohienko, I. (1978). Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk [Ukrainian stylistic dictionary]. Vinnipeh. [in Ukr.].
22. Onyshkevych, M.I. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boiky dialects]: u 2 ch. Kyiv. [in Ukr.].
23. Pipash, Yu.O., Halas, B.K. (2005). Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Poliana and Rosishka of Rakhiv district)]. Uzhhorod: Uzhhorod. nats. un-t. [in Ukr.].
24. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / uporiadkuvav z dodatkamy vlasnoho materialu Borys Hrinchenko (1907-1909). Kyiv. (in Ukr.).
25. Slovnyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovyna dialects] (2005) / za zah. red. Huivaniuk, N.V. Chernivtsi. [in Ukr.].
26. Slovnyk ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dictionary of Ukrainian East Slobozhanskyi dialects] (2021) / za zah. red. Hlukhovtsevoi, K.D., Liesnovoi, V.V. Kyiv. [in Ukr.].

27. Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (1970-1980) / za zah. red. Bilodida, I. K. Kyiv. [in Ukr.].
28. Tkach, L. (2007). Ukraínska literaturna mova na Bukovyni v kintsí XIX – na pochatku XX st. Ch. 2. Dzherela i sotsiokulturni chynnyky rozvytku [Ukrainian literary language in Bukovyna in the late XIX – early XX century. Part 2. Sources and socio-cultural factors of development]. Chernivtsi. [in Ukr.].
29. Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. (2013). Frazeolohichnyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of East Slobozhanskyi and Steppe dialects of Donbass]. Luhansk. [in Ukr.].
30. Frazeolohizmy ta paremii Chernivechchyny [Phraseological units and paremia of Chernivtsi region: materials for the dictionary] (2017) / H. Kuz, N. Rusnak, M. Skab, L. Tomusiak. Chernivtsi. [in Ukr.].
31. Frazeolohichnyi slovnyk ukraínskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language] (1999) / uklad.: Bilonozhenko, V.M. ta in. Kyiv. [in Ukr.].

Nataliia Kovalenko

NAMES OF PARTS OF THE WHOLE IN UKRAINIAN LANGUAGE

In the article the peculiarities of use and spatial distribution of lexemes denoting parts of a whole, their variants, as well as phraseological units with such components have been researched. The Ukrainian language dictionary, modern dictionaries of dialectal speech were used as a material; for the diachronic analysis, lexicographical works of the nineteenth and early twentieth centuries, and an etymological dictionary were used. It has been noted that Ivan Ohienko's dictionaries have valuable information for diachronic studies of both literary and dialectal vocabulary and phraseology, their stability or temporality of use, and description of the ways of the Ukrainian language development at many levels.

Phraseological units with dialectal components encode general ideas of a person, the ability to characterise or evaluate something. In certain territories, we identify the specifics of not only metaphorical transfers, but also differences in the use of lexeme variants in colloquial speech and as part of fixed expressions, and accents on different scales of feature manifestation.

It should be noted that the analysed sources help to identify the phenomena of erasure or preservation of dialectal features, in particular, it is important to find out their stability at the phraseological and lexical levels. The information on the territorial distribution of a particular phraseological unit and its dialectal component, on interlingual relations in general and interdialect relations in particular is incomplete.

It has been defined that the names of the part from the whole are distinguished by their local use, have variants (phonetic, word-formation, lexical, morphological), testify to the cognitive processes that connect the meaning of a free phrase with the phraseological one, and serve as a source for determining associative, ethnolinguistic and cultural bases.

The analysis of the use of the studied nominations in phraseological units is only preliminary, but it shows that the widest semantic possibilities of phraseological units in general and their components in particular are revealed in the live speech of native speakers of dialects, examples of both expressions of human states and feelings and realisers of communicative potential.

Key words: vocabulary, phraseological unit, literary language, dialect speech, dictionary, morphology.

Отримано: 18.10.2023 p.